

NOVI PRILOZI ZA RECEPCIJU *INSTITUCIJE*:
ALONSO DE VILLEGAS,
PEDRO CALDERÓN DE LA BARCA I NJEGOVI IZVORI

Bratislav Lučin

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M.
821.163.42(460).09 Marulić, M.
Izvorni znanstveni rad

Bratislav Lučin
Marulianum
S p l i t
Bratislav.Lucin@public.srce.hr

Uistinu je bogata španjolska recepcija Marulićevih djela: nakon pionirskih radova Karla Mirtha i Brune Raspudića te vrijednih priloga Karla Budora i Jesúa López-Gaya, posljednjih su godina, zahvaljujući sustavnim istraživanjima Francisca Javiera Jueza y Gálveza, pred našim očima počela iznicati sve brojnija i sve raznolikija svjedočanstva o nazočnosti hrvatskoga pisca u hispanskoj književnoj kulturi 16. i osobito 17. stoljeća.¹ Recepcijsko se bogatstvo ogleda u prijevodima i njihovim izdanjima (*Pjesma o pouci, Evanđelistar, Pedeset priča*),

¹ Usp. Karlo M i r t h, »Marko Marulić 1450-1524«, *Christianitas* 8, Madrid, 12. X. 1952, str. 2; Bruno R a s p u d i ć, »Marko Marulić i sv. Franjo Ksaverski«, *Hrvatski kalendar – 1954*, Chicago 1953, str. 118-121 (mnogo podataka o španjolskoj recepciji koji su poslije ponovno otkriveni nalazi se u Raspudićevoj neobjavljenoj doktorskoj disertaciji obranjenoj u Madridu 1957, o kojoj iscrpno izvješćuje Francisco Javier J u e z y G á l v e z, »La tesis doctoral sobre Marko Marulić del P. Bruno Raspudić [Madrid 1957]«, *Colloquia Maruliana* [= *CM*] XII, Split 2003, str. 217-254); Karlo B u d o r, »Quevedo, lector de Marko Marulić«, *Studia Romanica et Anglicana Zagrabienis* 44 (1977), str. 95-100; »O španjolskim izdanjima Marulića«, *CM I*, Split 1992, str. 87-94; »Marulova *Carmen de doctrina* u španjolskom prijevodu«, *CM II*, str. 68-72; *Entre España y Croacia*, Zagreb – Dubrovnik 1993 (sadrži tekstove: »Fray Luis de Granada, traductor de Marko Marulić«, »Quevedo, lector de Marko Marulić« i »Sobre la recepción de Marko Marulić en España«, str. 119-127, 203-210, 211-226); Jesús L ó p e z - G a y, S. J., »'Marcus Marulus' en la primitiva misión de los jesuitas en Asia«, *CM III*, Split 1995, str. 73-80; »Recezione di Marulić nella Compagnia di Gesù«, *CM IX*, Split – Rim 2000, str. 179-187; Francisco Javier J u e z y G á l v e z, »Presencia de Marko Marulić en las bibliotecas españolas«, *CM X*, Split 2001, str. 269-302; »La marulología en España en los umbrales del siglo XXI«, *Eslavistica Complutense I*, Madrid 2001, str. 347-370; »Un manuscrito desconocido del *Carmen de doctrina Domini nostri Iesu*

rukopisima (*Pjesma o pouci*; izgubljeni *Panegirik Ivanu Antunu Dandolu*), nemalom broju knjiga u javnim i privatnim knjižnicama (dosad je u Španjolskoj identificirano oko 150 sačuvanih primjeraka,² mahom starih izdanja), pa i u cenzorskim reakcijama.³ Nadasve je dojmjljiva galerija književnika, humanista, prevoditelja, duhovnika, misionara, svetaca, poligrafa, bibliofila čije se ime povezuje s Marulićevim:⁴ Hernando Colón (1488-1539), fra Luis de Granada (1504-1588), sv. Franjo Ksaverski (1506-1552), kralj Filip II (1527-1598), Juan Lorenzo Palmireno (1524-1579), Juan Calvete Cristobal de Estrella (†1593), sv. Juan de Ribera (1533-1611), Alonso Rodríguez (1537-1616), Diego Pérez de Mesa (1563 – poslije 1632), Francisco de Quevedo (1580-1645), Bartolomé Fernández de Revenga (17. st.). Nedavno je Michael Nerlich iznio pretpostavku da je Marulićev *Evandelistar* poznavao i sam Miguel de Cervantes, o čemu da ima tragova u djelu *Los Trabajos de Persiles y Sigismunda*.⁵

Izneseni podatci već sami po sebi navode na zaključak da naše spoznaje o ovoj temi nipošto nisu iscrpljene, tj. da će dodatna istraživanja vjerojatno otkriti nove tragove optjecaja i utjecaja hrvatskoga humanista upravo na španjolskom tlu. I uistinu, navedenom sjajnom nizu odsad se mogu pridodati još tri španjolska pisca koji su izravno ili neizravno poznavali Marulićevo djelo: to su Alonso de Villegas, Juan Pérez de Montalván i Pedro Calderón de la Barca. I ne samo to: istraživanje izvora iz kojih su drugi i treći od navedenih doznali za splitskoga humanista odvelo nas je s Iberskoga poluotoka do Francuske, pa i dalje na sjever, sve do Irske.

Christi de Marko Marulić en la Biblioteca nacional de Madrid«, *CM XI*, Split 2002, str. 485-500; »*Maruliana* en la Biblioteca Colombina de Sevilla«, *CM XIII*, Split 2005, str. 199-237; »Marko Marulić (1450-1524) y el humanista español Juan Lorenzo Palmireno (1524-1579) (I)«, u ovom svesku *CM*, str. 253-265.

² Ovaj brojčani podatak usmeno mi je priopćio kolega Francisco Javier Juez y Gálvez, na čemu mu najsrdačnije zahvaljujem. Taj broj znatno premašuje posljednji dosad objavljen podatak o 114 primjeraka (usp. F. J. J u e z y G á l v e z, »Presencia...«, *CM X* [n. dj. u bilj. 1], str. 288).

³ Usp. Leo K o š u t a, »Fortune et infortunes d'un livre de Marko Marulić: le *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* (Venise, 1507)«, u: *Les Croates et civilisation du livre*, Croatica Parisiensia, vol. I, collection interdisciplinaire dirigée par Henrik Heger et Janine Matillon, Paris 1986, str. 55-66.

⁴ Navodim ih u kronološkom slijedu, jer su mnogi od njih bili potaknuti na marulićevsko štivo mnogostrukim razlozima, pa pripadaju u više spomenutih kategorija istodobno.

⁵ Usp. Michael N e r l i c h, *Le Persiles décodé ou la »Divine comédie« de Cervantes*, Clermont-Ferrand 2005, str. 539-543. O tome je izvijestio Mirko T o m a s o v i ć u članku pod naslovom »Marulić u Cervantesovu romanu«, *Vijenac*, br. 292, 12. svibnja 2005, str. 3 (sada i u knjizi *Lijepa naša književnost*, Zagreb 2005, str. 48-52). Usput napominjem da su Marulić i Cervantes neizravno povezani i osobom kardinala i toledskog nadbiskupa Bernarda de Sandovala y Rojas (1546-1618): on je kao vrhovni inkvizitor i primas Španjolske odredio da se Marulićeva *Institucija* nađe na Indeksu zabranjenih knjiga iz 1612. i svrstao je u odjeljak *secunda classis*, tj. u ona djela koja nose klauzulu *nisi repurgetur*; s druge pak strane, Bernardo de Sandoval y Rojas visoko je cijenio Cervantesa i bio njegov zaštitnik; sam ga pisac sa zahvalnošću spominje u proslavu Drugom dijelu *Don Quijotea*.

1. ALONSO DE VILLEGAS, ČITATELJ (I PREVODITELJ) *INSTITUCIJE*

Španjolski pisac Alonso de Villegas rodio se u Toledu 1534. a umro 1603.⁶ Na svojem prvom tiskanom djelu, *Comedia Selvagia* (Toledo 1554), dao se potpisati kao Alonso de Villegas Selvago i galantno je zabilježio da ga je napisao »u službi svoje gospe Isabel de Barrionuevo«. No dvadesetogodišnji student uskoro se, kako nas obavješćuju izvori, pokajao zbog toga mladenačkoga djela, nastojao čak uništiti sve primjerke do kojih je mogao doći, a kao pisac nakon prvoga uspjeha na dulje je vrijeme zašutio. Očito promijenivši životno usmjerenje, završio je studij teologije, postigao zapaženu crkvenu karijeru i dao se na pisanje ozbiljnih, ujedno i popularnih, hagiografskih knjiga: u sljedećim desetljećima objavio je u pet velikih svezaka svoj *Flos Sanctorum*, kompilaciju životopisa sastavljenu na temelju mnogih prethodnika, koju je neprestano dopunjavao i u koju je uvrstio velik broj španjolskih svetaca. Djelo je postalo dobrodošlom zamjenom i dopunom starim i hrapavim prijevodima *Zlatne legende*, postiglo je velik uspjeh, čitalo se po cijeloj Španjolskoj. Prvi svezak objavljen je 1578 (dakle pune dvadeset i četiri godine nakon mladenačke komedije) pod naslovom: *Primera parte de Flos Sanctorum nuevo, hecho por el Licenciado Alonso de Villegas, capellán en la Capilla de los Moçaraves de la Sancta Iglesia de Toledo. Toledo, por Diego de Ayala, en trece dias de Mayo, de mil y quinientos setenta y ocho*. Usljedili su nastavci toga životnog projekta, pa su tako 1588. izašli drugi i treći dio, a već sljedeće godine četvrti. Šireći iz sveska u svezak opseg uključene građe, Alonso de Villegas uvršćuje životopise Blažene Djevice Marije i Isusa Krista, u svoj popis svetaca dodaje i one manje poznate, pa osobe kreposna života koje nisu kanonizirane, k tomu propovijedi za sve nedjelje u godini, za korizmu i za glavnije svetačke blagdane. Kao peti svezak navodi se – iako strogo gledajući to nije – *Fructus Sanctorum* (Cuenca 1594), djelo koje će nas ovdje pobliže zanimati, pa ga valja malo potanje prikazati.⁷

⁶ Prikaz koji slijedi temelji se na članku o A. Villegasu u *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana*, Tomo LXVIII, Madrid 1929, str. 1571-1572. Kao vrijeme smrti taj izvor navodi »nakon 1615«. Novije podatke o Villegasovu životu kao i arhivski podatak s točnim nadnevkom preminuća, 23. siječnja 1603, donosi Jaime S a n c h e z R o m e r a l o, »Alonso de Villegas: semblanza del autor de la *Selvagia*«, *Actas de la Asociación de Hispanistas (AIH)*, 5 (1974), str. 783-793 (791) (dostupno na adresi: http://cvc.cervantes.es/obref/aih/pdf/05/aih_05_2_037.pdf).

⁷ *Fructus Sanctorum* konzultirao sam prema elektroničkom izdanju dostupnom na internetskoj adresi <http://parnaseo.uv.es/lemir/textos/Flos/Flos.html> (Edición realizada por José Aragüés Aldaz, Edición electrónica por J. L. Canet). Postoji i izdanje na adresi <http://www.multimedios.org/docs/d000184/>. Prvonavedeno elektroničko izdanje (datirano 8/9/97) temelji se na doktorskoj disertaciji *El »Fructus Sanctorum« de Alonso de Villegas (1594). Estudio y edición del texto*, koju je José Aragüés Aldaz obranio na Sveučilištu u Zaragozazi 1993. Djelo Alonsa de Villegasa smješta se u generički okoliš u knjizi istog auktora *Deus Concionator. Mundo predicado y retórica del exemplum en los Siglos de Oro*, Amsterdam – Atlanta 1999 (tu se na više mjesta spominje i Marulić).

Objavljena pod naslovom *Fructus Sanctorum y Quinta Parte de Flos Sanctorum*, Villegasova je kompilacija najveća zbirka egzempla u španjolskoj književnosti. Sastavljena je da bi poslužila kao priručnik propovjednicima i kao poučno štivo najširem čitateljstvu, a sadrži oko tri tisuće šesto uzornih primjera raspoređenih u sedamdeset osam poglavlja (*discursos*), obrojčanih i naslovljenih prema krepostima, grijesima i drugim temama korisnim za pouku u kršćanskom životu (npr. *De abstinencia. Discurso primero; Discurso segundo. De agradecimiento; Discurso tercero. De amistad* itd.).⁸ Poglavlja se redaju po jednostavnu kriteriju – abecednom slijedu naslova, iz čega je razvidna piščeva nakana da korisnicima, u prvom redu propovjednicima, omogući brzo pronalaženje prikladne građe. Većina poglavlja, nakon kratka uvoda u kojem se naslovna tema razmatra općenito, sadrži tri skupine primjera: *Ejemplos de las Sagradas Escrituras, Ejemplos cristianos, Ejemplos estrangeros*.⁹ Dok su prve dvije samorazumljive i očekivane (prva donosi primjere iz Svetog pisma a druga iz svetačkih životopisa), u treću je pisac uvrstio podatke i osobe iz klasične (dakle poganske) antike. Tu treću rubriku nećemo dakako naći u poglavljima koja govore o specifično kršćanskim temama (npr. 16. *De confession*; 28. *De fe*; 32. *De la gloria de los bienaventurados*; 36. *Del infierno*; 48. *De Santa Maria, Madre de Dios* i dr.), no zanimljivo je da druge rubrike (*Ejemplos cristianos*) nema u trećem poglavlju, posvećenu prijateljstvu (*De amistad*).¹⁰

Osim biblijskih knjiga Alonso de Villegas kao svoje izvore navodi golem broj antičkih pisaca (npr. Herodot, Lukijan, Plutarh, Vergilije, Valerije Maksim), kršćanskih auktora (npr. sv. Jeronim, Euzebije Cezarejski, sv. Grgur, Klement Aleksandrijski, Šimun Metafrast), suvremenih mu teoloških i hagiografskih pisaca (npr. Luigi Lippomano, Laurentius Surius) kao i humanističkih auktora (npr. Battista Fregoso, Marcantonio Sabellico). Među njima se s velikom učestalošću i na istaknutim mjestima pojavljuje i Marko Marulić. Iako Villegas nigdje ne spominje naslov djela iz kojeg crpi, već je na prvi pogled jasno da mu je pri ruci bila *Institucija*.

Nije ovdje moguće utvrđivati zastupljenost Marulićevu u odnosu na druge izvore, ali očito je da mu je sastavljač *Plodova svetaca* namijenio značajnu ulogu. Ime se našeg pisca spominje prvi put već u prvom poglavlju, na foliju 6, a u čitavu djelu (koje obasiže gotovo 1000 tiskanih stranica) na Splitsanina će se Alonso de Villegas pozvati ukupno 292 puta! Spomen Marulićeva imena nije ujednačeno raspoređen po tom golemom djelu: ima poglavlja u kojima mu nema traga (takvih je ukupno 35), a ima i takvih u kojima se javlja po desetak, dvadesetak i više puta. Po učestalosti pozivanja na splitskoga prethodnika uvjerljivo vode *discursos* 49.

⁸ Potpun popis naslova vidi u nastavku.

⁹ U Villegasovoj knjizi samo je ovaj posljednji odsječak dobio naslov; prva dva dodao je priređivač José Aragüés Aldaz (usp. njegovu *Presentación*, t. 12, na adresi <http://parnaseo.uv.es/Lemir/textos/Flos/Intro.html>).

¹⁰ U njemu je, k tomu, omjer svetopisamskih i poganskih primjera 4 naprama 19!

Alonso de Villegas

De martirio (29 poziva na V. knjigu *Institucije*), 10. *De castidad* (23 poziva na IV. knjigu) i 59. *De la oración* (18 poziva na II. knjigu). Marulićev je auktoritet dakle neupitan, a još je manje upitna prikladnost *Institucije* kao izvora za sastavljanje propovjedničkog prompturija ili moralnopoučnoga priručnika. Iako je Marulićeva knjiga u Europi 16. stoljeća bila prava uspješnica, španjolski pisac, po svemu sudeći, nije na nju nabasao posve slučajno: naime, na sastavljanje djela koje bi bilo nabožna »šuma raznovrsna štiva« (»silva de varia lección«) Villegasa je potaknuo nitko drugi nego fra Luis de Granada.¹¹ Nije potrebno dokazivati da je fra Luis bio dobar poznavalac Marulićeva opusa te da je lako mogao uputiti budućega pisca *Cvijeta svetaca* i *Plodova svetaca* na vrijedan izvor u kojem će naći obilje građe.

Tablica koja slijedi prikazuje zastupljenost Marulićeva imena u *Fructus Sanctorum* i poglavlja *Institucije* koja su poslužila kao izvor; ujedno daje uvid u sadržaj španjolskoga djela.

<i>Fructus Sanctorum</i> y <i>Quinta Parte de Flos Sanctorum</i>	<i>De institutione bene uiuendi per exempla sanctorum</i> ¹²
1. De abstinencia	7 / IV
2. De agradecimiento	
3. De amistad	
4. Del amor de Dios	
5. Del amor de hijos a padres y de padres a hijos	
6. De avaricia	3 / I
7. De aviso de dichos y hechos	
8. Del ayuno	6 / IV
9. De bienes temporales	4 / V
10. De castidad	23 / IV
11. De castigo	
12. De caridad con enemigos	8 / III
13. De caridad con hermanos y proximos	4 / III
14. De clemencia	
15. De compañía provechosa de buenos y dañosa de malos	2 / III
16. De confession	
17. De consejos	
18. De constancia	10 / V
19. De contemplación	8 / II
20. De continencia	
21. De crudelidad	
22. De dignidades	6 / I

¹¹ Usp. J. A r a g ü é s A l d a z, *Deus concionator* (n. dj. u bilj. 7), str. 149.

¹² Arapskim je brojem označeno koliko se puta Villegas poziva na Marulića, rimskim knjiga *Institucije* koju navodi kao izvor.

23. De dignidad sacerdotal	4 / III
24. De discordia	
25. De enfermedad	13 / V
26. De esperanća	4 / II
27. De eucaristía	5 / IV
28. De fe	5 / II
29. De felicidad	
30. De fidelidad de casados	
31. De fortaleza	
32. De la gloria de los bienaventurados	5 / VI
33. De hospitalidad	2 / I
34. De humildad	3 / I
35. De infancia	
36. Del infierno	
37. De ingratitud	
38. De ira	
39. Del juego	
40. Del juicio temerario	4 / IV
41. De justicia e injusticia	
42. De lección	5 / II
43. De ley y costumbre	
44. De liberalidad	4 / I
45. De limosina	3 / I
46. De luxuria	
47. De magestad y gravedad	
48. De Santa Maria, Madre de Dios	
49. De martirio	29 / V
50. Del mentir	
51. De milagros	
52. De modestia	8 / IV
53. De mundańa de vida	4 / I
54. De muerte	10 / V
55. De mugeres	
56. De nobleza	
57. De obediencia	3 / IV
58. De obras de manos	9 / III
59. De la oración	18 / II
60. De paciencia	9 / V
61. De la paz	1 / III
62. De penitencia	5 / III; 8 / IV; 1 / V
63. De perseverancia	3 / V
64. De pobreza	3 / I ¹³

¹³ Tu uz primjer Abrahamova siromaštva Villegas kaže: »Dízelo Marulo, libro octavo«, no *Institucija* ima šest knjiga; Marulić priču o Abrahamu navodi u 8. poglavlju I. knjige, pa je očito kako je došlo do zabune.

65. De predicación	12 / III
66. De prodigios	
67. Del Purgatorio	
68. De religión y culto divino	
69. De resistir al demonio	8 / V
70. De riquezas	
71. Del silencio	3 / IV
72. De soledad	4 / I
73. De sueños y viglias	7 / I
74. De temor	
75. De vanagloria	4 / I
76. De verdad	3 / IV
77. De vergüenza	
78. Del vestido	2 / III

Iz svega što je prije rečeno kao i iz ovoga pregleda lako se razaznaju neke sličnosti ali i razlike dviju zbirki primjera. Prije svega, Marulić ne uzima u obzir poganske primjere; svoju zbirku ne strukturira mehanički (po abecedi ili kakvu drugom vanjskom kriteriju), nego u šest knjiga prati životni put kršćanina od otkrića vjere u I. i II. knjizi do eshatoloških tema u VI. knjizi. Poglavlja unutar knjige često su tematski povezana ili očituju stupnjeviti razvoj.¹⁴ U Villegasovim naslovima nema ni traga Marulićevim polemičkim naslovima iz II. knjige *Institucije* (II,6 *De fide unius Dei contra gentiles*; II,7 *De fide Christi contra Iudeos* itd.), a VI. je knjiga, posvećena eshatološkim temama, kod Španjolca gotovo posve izostala (na nju se poziva samo pet puta, i to uvijek u 32. *De la gloria de los bienaventurados*). U Marulića pak nema naslova kao što su 29. *De felicidad*; 35. *De infancia*; 38. *De ira*; 39. *Del juego*; 43. *De ley y costumbre*. Te razlike jasno govore o različitu karakteru i svrsi dvaju djela: Villegasova knjiga ima, očito, manje teorijske ambicije, još je više od Marulićeve usmjerena svakodnevicu i praktičnoj primjeni, a već i izborom jezika podrazumijeva kudikamo manje zahtjevna čitatelja.

No uočljive su i sličnosti: mnogi naslovi poglavlja u *Fructus Sanctorum* prizivaju u pamet naslove Marulićevih poglavlja. Uz najopćenitije teme (npr. 4. *Del amor de Dios* : III,1 *De charitate erga Deum*; 12. *De caridad con enemigos* : III,3 *De charitate erga inimicos*; 54. *De muerte* : V,9 *De mortis meditatione*, V,10 *De hora mortis* itd.), zajedničke su im i mnoge druge: 19. *De contemplación* : II,4 *De contemplatione*; 40. *Del juicio temerario* : V,1 *De nemine temere iudicando*; 78. *Del vestido* : I,8 *De uestitu cultuque corporis*; 45. *De limosina* : I,2 *De elemosinis faciendis*; 49. *De martirio* : V,5 *De patientia martyrum sexus uirilil*, V,6 *De patientia martyrum foeminei sexus*; 58. *De obras de manos* : III,9 *De operibus manu exercendis* itd. Nadalje, svako poglavlje oba pisca započinju općim razmatranjem (Marulić tako postupa i na početku svake knjige), a tek onda slijede primjeri, i to najprije biblijski, zatim iz svetačkih životopisa. Nije nevažno da se

¹⁴ O kompoziciji *Institucije* usp. Charles B é n é, »L'Institutio de Marulić revisité. Essai su les raisons d'un succès«, *CM VII*, Split 1998, str. 145-176 (os. 153-163).

u *Plodovima svetaca* Marulićevo ime višekratno pojavljuje upravo na tim uvodnim, »udarnim« mjestima (usp. 9, 10, 23, 42, 65). Knjige pak *Institucije* koje su ponajvećma privukle Villegasovu pozornost jesu V (na koju se poziva 87 puta) i IV (70 puta), a slijede III (47 puta), I (43 puta) i II (40 puta), dok je VI, kako je već kazano, u njega gotovo prešućena.

Sličnost naslova ne jamči ipak da će se mlađi pisac u njima učestalo pozivati na starijeg (iako očito dijele brojne interese), pa će se dogoditi da upravo u svojim *discursos* 4, 36, 50, 67 Španjolac nigdje ne spominje auktora *Institucije*, koji o tim temama opširno raspravlja u I,1, VI,14, IV, 4 i V,11. Koliko god u ovoj prigodi bilo nezahvalno pretpostavljati zašto je Alonso de Villegas u pojedinom slučaju ignorirao svojega prethodnika, barem za jedno poglavlje možemo to s priličnom sigurnošću naslućivati: riječ je dakako o temi laži, kojoj Španjolac posvećuje *discurso* 50, a Marulić glasovito 4. poglavlje IV. knjige, *De veritate colenda mendacioque fugiendo*. Nije isključeno da se španjolski duhovnik u tom pogledu nije ni osobno slagao s Marulićevim nazorima, no njegovoj odluci da u ovoj prigodi prešuti svoj rado korišten izvor mogao je samo pridonijeti posttridentski zazor naspram spornom poglavlju, a zbog njega i naspram čitavoj *Instituciji*: iako će se na španjolskom Indeksu naći tek 1612. godine, Marulićeva je knjiga, kao što se znade, već 1564. bila spaljena na Apeninskom poluotoku, u Sieni.¹⁵ Napokon, ne treba smetnuti s uma da je i sam Alonso de Villegas imao nevolja sa Svetim oficijem, i to ne zbog mladenačkoga grijeha – komedije *Selvagia*, nego zbog trećeg sveska *Cvijeta svetaca*: iz njega je odlukom nadležnih morao izostaviti primjere pojedinaca što ih je pobožna tradicija doduše smatrala blaženima, ali im takav status nije bio ovjeren crkvenim proglašenjem.¹⁶ Sasvim je razumljivo što je ugledni *capellán* toledske stolnice, u to vrijeme već i *beneficiado de san Marcos*, pazio da se ne bi ponovno našao na udaru crkvenih auktoriteta.

Kako se Villegas poziva na Marulića? S obzirom na zamašnost obaju uspoređenih tekstova moramo se ovdje ograničiti samo na nekoliko sondi, no one će na vidjelo iznijeti pozornosti vrijedne nalaze.

Svoje izvore Španjolac redovito spominje na kraju preuzetog odnosno parafraziranog ulomka (kadšto na početku, pa i na oba mjesta). Te najavne i odjavne formulacije najčešće su vrlo jednostavne i za današnje pojmove nedostatno precizne: u pravilu se sastoje od imena, ponekad s pridodanim naslovom djela, malo kada s točnijom oznakom lokacije (kod Marulića se navodi broj knjige, nikad poglavlja, a sam se naslov djela, kako rekosmo, prešućuje – što može značiti da je dobro poznat, tj. jednostavno se podrazumijeva iz auktorova imena). Podatak o izvoru pojavljuje se u više inačica, npr.:¹⁷

Refiérello Marulo, libro cuarto (1)
Es de Marulo, libro cuarto (1)
Tráelo Marulo, libro segundo (19)

¹⁵ Usp. L. K o š u t a, n. dj. (u bilj. 3), str. 64.

¹⁶ Usp. o tome *Enciclopedia universal...*, n. dj. (u bilj. 6), str. 16.

¹⁷ Većina se formulacija ponavlja više puta, ali ovdje se za svaku navodi samo po jedna lokacija.

Dízelo Marulo, libro segundo (19)
 Adviértelo Marulo, libro cuarto (57)
 Son palabras de Marco Marulo (58)

Ponegdje se Marulić navodi kao posrednik ili kao usporedni izvor (čak i kad su oni prvotni posve dostupni, kao što je Biblija):

Dízelo Jacobo Januense en su *Vida*, y refiérello Marulo, libro primero (6)
 Es de San Pablo este testimonio, escribiendo a los de *Galacia*, capítulo segundo y sexto, y refiérello Marulo (19)
 Es de Conrado Minorita, y refiérello Marulo, libro primero (34)
 Lo dicho es del *De Vitis Patrum*, y refiérello Marulo (40)
 Es de Surio, y refiérello Marulo, libro quinto (49)
 Coligiólo Marulo de diversos lugares del *Evangelio* (60)
 Es de San Antonio de Florencia, y refiérello Marulo (73)¹⁸

Kadšto se uz ime pojavljuje i tekst omeđen navodnim znakovima, što jasno pokazuje da Villegas svoj izvor tu ne prepričava, nego ga prevodi. To vrijedi i za već navedenu formulaciju »Son palabras de Marco Marulo«, koja se javlja u više navrata. Na tim mjestima usporedili smo i okoliš u kojem se citat pojavljuje: pokazalo se da je čitav ulomak gotovo posve vjeran prijevod Marulićava teksta. Evo samo triju primjera (u španjolskom su podvučeni Villegasovi dodatci, a u latinskom ono što je on u prijevodu izostavio):

Farra, donzella, como por voluntad de su padre Agerico, que era de los principales privados de Teodeberto, rey de Francia, se tratasse de casarla con persona igual a su linaje, ella lloró tanto y tan de gana que perdió la vista. Mas, tornando a cobrarla por oraciones de San Eustaquio Obispo, bolvió el padre a molestarla, de suerte que se fue huyendo a la iglesia. Visto por él que estava firme en su propósito y que ni con amenazas ni malos tratamientos hazía mudança, aplacóse y dio lugar a que entrasse monja. Dize Marulo: «Pudiéramos llamarla mártir, aviendo pa-decido tanto por la castidad, si no lo pusiera en duda ser fiel su padre. Aunque parece que el premio de mártir no le perdió quien, siendo tan guerreada en la castidad, la guardó». Es de Gregorio Turonense y refiérello Marulo, libro cuarto. (10)

Farra uirgo, cum a patre Ag<n>erico (qui primo loco apud Theodobertum, Gallie regem, habitus erat) ad nuptias urgeretur, sic hubertim fleuisse dicitur, ut nimio lachrymarum humore oculorum acies hebetauerit. Et cum uisum beati Eustachii episcopi precibus a Domino impetratum recepisset, rursus patris molestiis infestationibusque et iam odio agitata ad ecclesiam confugit. Ille iratus inde raptam in carcerem detrudit. Nec tamen efficere potuit, ut uoto suo filia consentiret, que se iam Christo desponderat. Vbi uero firmam in proposito permanere uidit et neque minis neque uerberibus moueri iam placatior dimitti iussit nec deinde impedimento fuit, quin ipsa inter sacras uirgines perpetuam uirginitatem profiteretur. Tanta pro castitate perpassam martyrem dicerem, nisi obstaret fidelis pater. Martyrii tamen coronam meruit, que sic oppugnata uirginitatem non amisit. (*Institucija* IV,8 = sv. II, str. 573-574 / 252)¹⁹

¹⁸ Neka od imena što ih Villegas navodi kao primarni izvor, s naznakom »y refiérello Marulo« zasigurno nisu pripadala u Marulićevu lektiru: tako je »Surio« njemački hagiolog Laurentius Surius, koji je živio od 1522. do 1578.

¹⁹ Svi navodi iz Marulićeva djela preuzeti su iz izdanja: Marko Marulić, *Institucija* I-III, preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir Glavičić, Književni krug Split 1986-1987.

De lo cual se infiere, como advierte Marco Marulo, que no sin bastante causa son reprehendidos los que agradados de los figmentos y mentiras de poetas gentiles, no quieren ni aun mirar los libros sagrados. Déstos dize San Pablo, en la Primera Carta a Timoteo, capítulo cuarto, que eligieron maestros que saborean las orejas y apartan de la verdad el oído, y se deleitan con las fábulas, y con esto llegaron a tanto atrevimiento, que se tienen por sabios, no sabiendo sino mentiras. Y llega el mal a que alcançan fama de muy doctos y son estimados y en mucho tenidos. «Por ventura –dize Marulo–, cuando les aya faltado la vida y estén en los Infiernos padeciendo terribles tormentos, ¿aprovecharles ha que en el mundo sean tenidos por grandes letrados? ¿No les será causa de mayor aflicción acordarse de lo que le fue causa de estar en tan miserable estado? ¡Cuánto quisieran en tal sazón, para bien de sus almas, no aver procurado vanagloria y soberbia, viendo allí que el canto suave y deleitoso del mundo se tornó lloro, la bihuela y harpa, temblor de dientes, por los juegos, burlas y risas, hambre, tinieblas, fuego y roedores gusanos, y que durará su tormento para siempre! Este será el fruto y el premio de los que anteponen la poesía al *Evangelio*, Barrabás a Cristo. Bien es verdad que muchos santos ponen versos en sus escritos, mas tienen sabor de Cristo y no de Gentilidad. Muy lexos están de sus bocas Saturno, Júpiter y Marte, con los demás portentos, que los verdaderos cristianos con ningunos tormentos ni amenazas pudieron ser convencidos para adorarlos». (42)

San Pedro, Santo Tomé, Santiago y San Juan, aun después de ordenados sacerdotes en la Cena, y siendo Apóstoles, se exercitaron en pescar. Y tal día huvo que se les apareció Cristo estando pescando, y les mandó que desplegasen la red y echassen un lance. Y si Cristo aprobó este ejercicio, mandando se usasse, ¿quién se atreverá a reprehenderle o le parecerá mal? Ya les era lícito vivir de las limosnas de los que enseñavan, ya avían oído dezir a Cristo que era merecedor el jornalero de su jornal, y con todo esto, más vezes estendían las manos a tender la red y pescar, que a recibir dones, para no ser exemplo de codicia, sino de un honesto trabajo. Son palabras de Marco Marulo. (58)

Illi ergo haud immerito reprehendendi sunt, qui gentilium poetarum neniis figmentisque deliniti ne respicere quidem ad Scripturas sacras uolunt. *Delegerunt sibi magistros* (ut Apostolus ait) *prurientes auribus et a ueritate quidem auditum auerterunt, ad fabulas autem conuersi sunt*. Et tamen eo impudenti processere, ut se doctos putent, cum mendacia didicerint. Sed esto eruditorum famam consecuti sint, apud omnes magnę estimationis habeantur, ab omnibus ubique prædicentur! Nunquid uita defunctis, cum ad inferos descenderint, inter tormenta horribilesque cruciatus uacabit post se relicte laudis nuncios audire et non magis magisque affligentur earum rerum recordatione, quibus effectum est, ut ad tam miserandę sortis perpetuam infelicitatem deuoluerentur? Quam tunc uellent animarum suarum saluti, non inani glorię comparandę operam impendisse, cum iam pro cantu personatus fletus et pro cythara dentium stridor, cum iam pro iocis et lusibus et risu prement tenebrę, torrebis ignis, rodet uermis, nunquam conquiescent dira atque horrenda supplicia. Hic fructus, hæc merces operis eorum erit, qui poesim præponunt Euangelio, id est, Barrabam Christo. Non me quidem fugit quosdam sanctorum multa etiam uersibus luisse, sed quę ad Christianum dogma pertineant, non quę sapiant gentilitatem. Procul est ab ore eorum Saturnus, Iuppiter et Mars cęteraque non numina, sed portenta, quę Christianę religionis assertores, ut adorarent, nullis minis, nullo unquam supplicio compelli poterunt. (*Institucija* II,5 = sv. I, str. 418-419 / 211)

Petrum et Thomam et Iacobum et Ioannem post susceptum etiam apostolatus officium piscatione se exercuisse, quin immo iubente Domino laxasse rete in Euangelio legimus. Quis tale opus reprehendere audeat, si Dominus iubendo approbauit? Iam de elemosinis eorum, quos docebant, uiuere licebat, iam dignus erat operarius mercede sua, et tamen crebrius ad tendenda retia quam ad accipienda munera manum porrigebant, ut non auaritię, sed honesti laboris exemplo essent. (*Institucija* III,9 = sv. II, str. 460 / 130)

I ondje gdje nema signala o izravnu preuzimanju (navodnih znakova ili pozivanja na »Marulićeve riječi«), Villegasov je tekst nerijetko prijevod Marulićeve, uz male dopune ili kraćenja poput onih u netom iznesenim primjerima. Evo jednog od mnogih ulomaka koji nose jednostavnu naznaku: »Es de Marulo« ili sličnu:

También es digna de memoria la constancia de Juan Abad y de Pesio Ermitaño, de los cuales haze Casiano mención. El Pesio, por cuarenta años que estuvo en soledad, un día no comió antes que el sol se pusiese. Comía alguna cosa para sustentar la vida, mas primero se avía de poner el sol. El abad Juan nunca le vido airado el sol, aunque presidía entre muchos monjes. Preguntará alguno cómo castigava a los delincuentes si nunca se airava (que no era posible sino que entre tantos alguno haría por que mereciese castigo), y respóndese que el proprio castigar no ha de ser con ira, sino con misericordia, y de la ira es propio dañar y del castigo aprovechar, y en uno puede ser virtud la ira y en otro vicio. Y en la *Escritura Sagrada* se dize que muestra Dios ira, y es cuando castiga justamente, como lo haze siempre. Y al juez conviene castigar por hazer bien y no airarse para hazer mal. Y que se haze bien al que se castiga pruévase porque no aviendo castigo, pécase más. Y adonde ay más pecado es más grave la pena. Y deste modo nunca el abad Juan se mostró airado. Es de Marulo, libro quinto. (58)

Illa quoque duorum perseverantia imprimis memoratu digna, Ioannis abbatis et Pesii eremite. Hunc (sicut a Cassiano relatum est) quadraginta annis, quos in solitudine exegerat, comedentem sol non uidit; quod occaso duntaxat sole ieiunium soluere consueuisset. Illum uero nunquam uidit iratum, eo quod nunquam omnino in iram concitatus esset, licet magno fratrum numero presideret. Quæret aliquis, quomodo sontes castigarit, si nunquam iratus sit. Neque enim fieri potest, ut in tanta multitudine aliquis non peccarit. Huic respondebimus, quod ne delinquentes quidem irascendo castigandi sunt, sed miserendo. Iræ proprium nocere est, castigationis prodesse. In altero uirtus, in altero uitium est. Sed cur, inquiet, in Scripturis Deus irasci dicatur, si ira uitium est? Irasci quidem Deus dicitur, non quod irascatur, sed quia, dum iuste punit, iratus uideatur. Iudici autem ac presidi punire conuenit, ut iuuet, non irasci, ne noceat. Quod autem et ille iuuetur, qui punitur, hinc patet, quia impunitus plus deliquisset. Et ubi plus delicti est, ibi poenę grauioris exactio est. Hoc quidem modo Ioannem hunc nunquam fuisse iratum crediderim. (*Institucija* V,8 = sv. III, str. 483 / 159)

Prelazilo bi okvire ovoga rada kad bismo se upustili u razmatranje je li Villegas slično postupao i s drugim svojim izvorima. Ni za Marulića ne možemo u ovoj prigodi ulaziti u dalje pojedinosti niti umnažati broj ilustracija, no ove koje smo iznijeli čine se dostatno indikativnima.²⁰ U to da Villegas i na mnogim drugim mjestima Marulića više prevodi nego parafrazira, lako će se uvjeriti svatko tko zagleda u one *discursos* u kojima se naš humanist osobito često spominje (10, 49, 59). Kad bismo takva mjesta povezali, imali bismo pred sobom španjolski prijevod gotovo cjelovitih poglavlja iz odnosnih knjige *Institucije* (IV, V, II). Ova tvrdnja

²⁰ Po strani moramo ostaviti i pitanje koje izdanje Marulićeve djela bijaše Villegasu pri ruci. Pozornom analizom prevedenih mjesta možda bi se moglo na nj odgovoriti, no valja imati na umu da je *Institucija* do 1594. objavljena u barem dvanaest latinskih izdanja (da ne spominjemo prijevode, osobito one na talijanski i portugalski, kojima se Villegas također mogao služiti). Usp. Branko J o z i ć – Bratislav L u č i n, *Bibliografija Marka Marulića. Prvi dio: tiskana djela (1477-1997)*, Split 1998.

još više dobiva na snazi uzmemo li u obzir dobro poznatu činjenicu da pojam prijevoda u ono vrijeme nije imao tako oštre obrise kao danas.

Nedvojbeno je da *Fructus Sanctorum* već svojim ustrojem i brojnošću pozivâ na Marulićevo ime svjedoči o ugledu što ga je hrvatski pisac uživao u Španjolskoj 16. stoljeća. No i više od toga: njegov auktor, Alonso de Villegas, zaslužuje našu pozornost ne samo kao poznavatelj i štovatelj Marulićeva djela, nego i kao njegov prevoditelj. Makar se taj prijevod pojavljuje kao niz raspršenih fragmenata i makar odnos prema predlošku varira od vjernog prenošenja do parafraze, količina Marulićeva teksta u *Plodovima svetaca* dopušta nam da u Villegasu vidimo prvog prevoditelja Marulićeve proze na španjolski jezik. Jer, ne zaboravimo, ulomci *Institucije* tiskani u *Fructus Sanctorum* za šezdesetak godina prethode cjelovitu prijevodu *Evandelistara* i *Pedeset priča*, što ga je 1655. u Madridu objavio Bartolomé Fernández de Revenga.²¹

2. IRSKO-ŠPANJOLSKA VEZA PEDRA CALDERÓNA DE LA BARKE

Dosad je bilo znano da je Marulića čitao jedan od najvećih književnika španjolskoga »zlatnog vijeka«, Francisco de Quevedo (1580-1645). O njegovu dodiru s opusom našeg pisca sačuvana je doduše neizravna, ali ipak važna naznaka: Marulićevo ime spominje se u oporučnom inventaru slavnoga Španjolca. Zapis nije dostatan za točnu identifikaciju, ali Karlo Budor nakon pozorne raščlambe zaključuje da je Quevedo posjedovao koje latinsko ili talijansko izdanje *Institucije*.²² Ovdje pak iznosimo dosad nezapažen podatak da najveći auktor španjolskoga klasičnog teatra, Pedro Calderón de la Barca (1600-1681), pisac čija djela stoje na samom vrhuncu europskoga kazališnog baroka, u jednom svojem djelu spominje Marulićevo ime.

Danas najpoznatiji po realističnoj drami *Zalamejski sudac* i po poetsko-filozofskom remek-djelu *Život je san*, Calderón je tvorac opsežna i raznovrsna dramskog opusa: uz komedije (tzv. *comedias de capa y espada*) te drame i tragedije, najčešće s temama časti i ljubomore, ostavio je i nekoliko scenskih tekstova s mitološkom tematikom (*comedias mitológicas*) te brojna svetoostajstvena prikazanja (*autos sacramentales*) i religiozne drame (*comedias devotas*). Među ovima posljednjima ističu se *Odanost Križu*, *Postojani princ*, *Čudesni mag* i *Čistilište svetog Patrika*. Po općemu sudu jedno od najboljih djela 17. st. u svojoj vrsti (mistična drama temeljena na podacima iz svetačkih životopisa), *Čistilište sv. Patrika* (*El Purgatorio de San Patricio*, 1628) prikazuje neustrašivo djelovanje

²¹ Vrijedi podsjetiti da se u nekim starim leksikonima (Bayle, Jöcher) spominje i navodni španjolski prijevod *Institucije* (za literaturu usp. K. B u d o r, »O španjolskim izdanjima Marulića«, n. dj. u bilj. 1, str. 88). Zasad nema potvrde da je uistinu postojao, no možda bi ovdje izneseni podatci o Villegasovu radu mogli pomoći da se zagonetka riješi.

²² Usp. K. B u d o r, »Quevedo, lector de Marko Marulić«, n. dj. u bilj. 1.

apostola Irske u evangelizaciji budućeg »otoka svetaca«. Usredotočujući se na legendu o viziji Čistilišta koju je svetac doživio u jednoj špilji, Calderón prikazuje njegov sukob s kraljem Egerijem, tvrdokornim poganinom koji se ne osvrće na opomene nego ulazi u špilju te propada u plameni ponor; no najveći dio teksta zaprema, i ujedno je pjesnički najdojmljiviji, prikaz sudbine zlotvora Ludovica Enija, koji zahvaljujući pokajanju i zazivanju Božjeg imena sretno prođe kroz strahote Čistilišta, posjeti raj i nebeski Jeruzalem te se vrati među žive da bi svjedočio o groznim mukama i o nagradama blaženstva što ljude, prema njihovim zaslugama, čekaju na onom svijetu. Na samom kraju, nakon duga Ludovicova monologa, Calderón nabraja pisce koji svojim djelima svjedoče o događajima što ih je on obradio u svojoj drami.²³ Među njima nalazi se i ime Marka Marulića:²⁴

LUDOVICO: (...) Y pues salí de un peligro,
 permitidme y concededme,
 piadosos padres, que aquí
 morir y vivir espere,
 para que con esto acabe
 la historia que nos refiere
 Dionisio el gran Cartusiano [1],
 con Enrique Saltarens [2],
 Mateo Paris [3], Ranulfo [4]
 y Cesario Esturbaquense [5],
 Mombriso [6], Marco Marulo [7]
 y David Roto [8], el prudente
 prelado de toda Hibernia ;
 Dimas Serpi [9], Belarmino [10],
 Beda [11], con Jacob Solino [12-13],²⁵
 Mesingano [14], y finalmente,
 la piedad y la opinión
 cristiana que lo defiende ;
 porque la comedia acabe
 y su admiración empiece.²⁶

²³ Pjesnik to čini na usta samoga lika, Ludovika Enija (Ludovico Enio), što bi dakako bio krajnje nespretan anakronizam kada ne bismo imali na umu uzuse onodobne španjolske pozornice: posljednji govornik na sceni, tko god on bio, u nekoliko završnih stihova često napušta scensku iluziju, »izlazi« iz lika što ga glumi, te se u kratku epilog obraća kao glumac izravno gledateljima, obično zato da bi oglasio kako djelo tu završava i da bi zamolio za blagost pri ocjeni odgledane predstave. U *Čistilištu sv. Patrika* epilog je nešto dulji i složeniji od uobičajenoga (čemu je razlogom mogla biti i slabije poznata tema); k tomu, između riječi što ih izgovara scenski lik i onih što pripadaju završnom obraćanju publici nema sintaktičke granice; no te okolnosti nimalo ne utječu na poetičku opravdanost Calderónova postupka.

²⁴ U ovom navodu i svima koji slijede imena su radi lakše usporedbe označena brojevima u uglatim zagradama (kojih dakako nema u izvornicima).

²⁵ Calderon je – ili njegovo tiskar – tu spojio dvije osobe u jednu: Jakova de Vitriaco i Gaja Julija Solina.

²⁶ Usp. Don Pedro Calderón de la Barca, *Obras completas. Tomo I: Dramas*. Nueva edición, prólogo y notas de A. Valbuena Briones, Aguilar, s. a. *El Purgatorio de San Patricio* nalazi se na str. 178-210, a navedeni stihovi na str. 210.

Poodavno je već utvrđeno da španjolski dramatičar po svojoj prilici nije izravno poznao djela svih pisaca što ih navodi, nego je građu mahom crpio iz knjižice što se pojavila samo godinu dana prije nastanka *Čistilišta sv. Patrika*. Pisac joj je Juan Pérez de Montalván (ili Montalbán, 1602-1638), inače tvorac dosta opsežna književnog, osobito pjesničkog i dramskog opusa, a objavio ju je u Madridu 1627. pod naslovom *Vida y Purgatorio de San Patricio*.²⁷ U njoj se u četvrtom poglavlju, naslovljenu »Pruévase con autoridad y razones ser cierto el Purgatorio de San Patricio«, navodi još opširniji katalog auktoriteta koji posvjedočuju postojanje *Čistilišta sv. Patrika*:

Y aunque la materia de suyo parece estéril, no lo es tanto que non la acreditan Henrico Saltariense [2] y Mateo Parisiense [3], Dionisio Cartuyano [1], Jacobo Januense o Genuense [15], dominicano, Randulfo Hygeden [4], Cesario Heisterbachense [5], Mombriso [6], Marco Marulo [7], Maurolico Sículo [16], el reverendísimo señor don David Rotho [8], Obispo y Viceprimado de toda Hibernia, el Cardenal Belarminio [10], Beda [11], fray Dimas Serpi [9], Jacobo [12], Solino [13], Misingamo [14] y muy doctamente don Felipe Osulevano Bearro [17], hiberno (...)²⁸

Calderón je taj popis preuzeo i ugradio u svoje stihove, očito bez potrebe da pojedina djela i osobno konzultira. Zapaziti je da je neka imena izostavio (u našem izvatku označena brojevima [15], [16] i [17]) a uvrštenima je, zacijelo iz versifikacijskih razloga, promijenio redosljed, no Marulićevo je sačuvao. Smijemo li pomisliti da mu ime našeg pisca nije bilo posve nepoznato? Na to pitanje ovdje nije moguće odgovoriti, no činjenica da se Marulić – makar i usputno – spominje u djelu jednog od najglasovitijih baroknih književnika sama po sebi zaslužuje našu pozornost. K tomu, trag kojim smo od Calderóna stigli do Péreza de Montalvána tu se ne prekida: on nas doduše odvodi sve dalje od slavnoga dramatičara, ali omogućuje dodatne spoznaje o Marulićevoj nazočnosti u Europi 17. stoljeća.

Naime, spis Péreza de Montalvána najvećim je dijelom kompilacija sastavljena na temelju opsežna djela (441 stranica folio formata) *Florilegium insulae sanctorum, seu Vitae et acta sanctorum Hiberniae*, tiskanoga u Parizu 1624. godine.²⁹ Auktor mu je irski svećenik Thomas Messingham (u Péreza de Mon-

²⁷ O Pérezu de Montalvánu usp. *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana*, Tomo XLIII, Madrid 1921, str. 699-703. Knjižica *Vida y Purgatorio* postigla je priličan uspjeh: u 17. st. doživjela je osam izdanja, a u 18. još tri (*ibid.*, str. 700).

²⁸ J. P é r e z d e M o n t a l b á n, *Vida y Purgatorio de San Patricio*, introduzione, testo critico e note di M. G. Profeti, Pisa 1972, str. 130. U svojem djelu Pérez de Montalván uz svako ime navodi i osnovni podatak o izvoru: obično naslov djela, ponekad s dodatkom broja knjige ili poglavlja, za Marulića samo ovaj drugi putokaz: »Lib. 3, Cap. 4«.

²⁹ Izneseni slijed međusobnih preuzimanja navodi se u izdanju *Calderon's Dramas. Life is a Dream (La Vida es Sueño), The Wonder-Working Magician (El Mágico Prodigioso), and a new edition of The Purgatory of St. Patrick (Purgatorio de San Patricio)*. Now first translated fully from the Spanish in the metre of the original by Denis Florence Mac-Carthy, London 1873. Konzultirao sam jedno od elektroničkih izdanja te knjige (<http://>

talvána: »Misingamo«), član, a od 1621. rektor, Irskoga kolegija u Parizu.³⁰ Svojoj zbirci o irskim svetcima taj je Irac pridodao i raspravu o Čistilištu sv. Patrika (*Tractatus de purgatorio Sancti Patricii Hibernorum apostoli*), koju nije sam napisao, pa ni kompilirao iz tuđih djela, nego je uzeo ulomke iz raznih izvora i mozaično ih poslagao u novu cjelinu, načinivši tako citatni kolaž, svojevrstan prozni centon. Svoj postupak izložio je u *Predgovoru čitatelju*, objašnjujući kako se može utvrditi što je preuzeto iz kojeg izvora: slovo A na margini označuje ulomke iz djela Davida Rothea, slovo B iz Henrika Saltariensisa, slovo C iz Mateja Parisa, dok se pod slovom D nalaze ili umetci samoga Messinghama ili ulomci iz raznih drugih pisaca, koje ne navodi poimence, a koji su odgovarali njegovoj svrsi.³¹

Spomen Marulićeva imena nalazimo u prvom poglavlju Messinghamova centona, naslovljenu *De nomine, existentia et loco purgatorii*. Tu se za ime, postojanje i mjesto Čistilišta navode *communis opinio* i svjedočanstva domaćih i stranih (tj. neirskih) pisaca:

7. Primum igitur firmamentum receptae traditionis, sit ipsa tam constans et consona receptio ejus ab omni aevo, et memoria hominum per universam hanc nationem. Neque enim sine causa dicitur, quod omnium fertur ore; praesertim quando id ore piorum eruditorum, prudentium, nemine poenae refragante constituitur.

8. Secundum, quod domesticis testimoniis astipulentur exterorum suffragia: ut Henrici Salteriensis [2], et Matthaei Parisiensis [3] in visione Oeni militis, inferius ad longum describenda: Dionysii Carthusiani [1] libro de quatuor novissimis, tertia parte, articulo XIV, Jacobi Januensis (alias Genuensis) [15], Dominicani in Vita S. Patricii, in Legenda Sanctorum. Radulphi Hygeden [4] Cisterciensis in polychronico; Caesarii Heisterbachensis [5] in suis dialogis; Monbrisii [6], tom. II de Vitis sanctorum; Marci Maruli [7], lib. III, cap. 4; Maurolyci Siculi [16] in Martyrologio, et aliorum.³²

Čitav se navedeni ulomak nalazi u sklopu teksta što ga je Messingham na margini označio slovom A; kao što smo vidjeli, to znači da ga je preuzeo iz djela Davida Rothea. Prije nego što kažemo nekoliko riječi o tom Ircu, valja upozoriti da Rothe uz Marulićevo ime daje i preciznu uputnicu: *lib. III, cap. 4*. Lako je utvrditi da je njegov izvor *Institucija*: u njoj se na navedenom mjestu, tj. u poglavlju koje nosi naslov *De officio doctoris euangelici*, uistinu pripovijeda kako je biskup Patrik, bezuspješno propovijedajući Kristovu vjeru u Irskoj, uz Božju pomoć pribjegao čudu: opisao je na tlu kružnicu i na tom mjestu se tlo urušilo u golemo zjalo, koje je svima zadalo silan strah da ne budu odagnani u provaliju i kažnjeni zbog nevjere.

---

www.gutenberg.org/dirs/etext04/prgsp10.txt). Prevoditelj, inače irski pjesnik i bibliograf, svoje je prepjeve popratio predgovorom i opširnim bilješkama. U njima identificira Calderónove izvore, među njima i Marulićevo djelo; poziva se na kölnsko izdanje *Institucije* iz 1531, ali ne kaže ništa pobliže o auktoru.

³⁰ Usp. o njemu članak u *The Catholic Encyclopedia* (<http://www.newadvent.org/cathen/>).

³¹ Usp. *Ad lectorem praefatio*, u: Thomas M e s s i n g h a m u s, *Florilegium insulae sanctorum, seu Vitae et acta sanctorum Hiberniae*, Parisiis 1624 (konzultirano prema *PL* 180, 973-975).

³² *PL* 180, 978.

»Kažu da to zjalo još uvijek postoji i da nekim tajnim i zavojitim putem vodi do nekih mjesta u čistilištu«, dodaje Marulić.³³

Rođen u Kilkennyju 1573, David Rothe studirao je u Irskom kolegiju u Douaiu te na sveučilištu u Salamanki, gdje je postigao doktorat obaju prava. Zaređen je za svećenika 1600, bio profesor teologije u Rimu i tajnik lombardskoga nadbiskupa; 1610. vraća se u Irsku kao apostolski protonotar, da bi 1618. bio izabran za biskupa irske dijeceze Ossory. Umro je 1650. Najvažnije mu je djelo *Analecta sacra, noua et mira. De rebus Catholicorum in Hibernia pro fide, et religione gestis. Diuisa in tres partes, quarum prima, quae nunc datur, continet semestrem grauaminum relationem. Secunda, praenesin ad martyres designatos. Tertia, Processum martyrialem quorundam fidei pugilum*. Prvi dio objavljen je 1616, bez naznake mjesta, a drugi i treći 1617. i 1619. u Kölnu.

Dok Rothe ne navodi naslov Marulićeva djela, ali se iz oznake knjige i poglavlja može raspoznati da je posrijedi *Institucija*, Messingham čitatelju uskrađuje bilo kakvu naznaku o svojem izvoru, osim pukog imena auktora. Rotheova djela nije mi bilo moguće izravno konzultirati, pa precizna bibliografska identifikacija i dalje ostaje *desideratum*. Je li Messingham crpio iz *Analecta sacra* ili možda iz Rotheova spisa *Tractatus ... de nominibus Hiberniae*, što ga je objavio u svojem *Cvjetoberu otoka svetaca*, trebat će utvrditi izravnim uvidom u ta djela. Bilo kako bilo, točna Rotheova oznaka navodi nas na pomisao da je on Marulićevu knjigu zaista imao u rukama. S *Institucijom* se lako mogao upoznati za svojega studija: naime, francuski njezin prijevod objavljen je krajem 15. i početkom 16. st. upravo u Douaiu, i to u četiri navrata (1585, 1596, 1599, 1604). No nije isključeno da se irski pisac služio kojim drugim izdanjem, bilo za boravka u Douaiu, bilo u Salamanki ili Rimu, a možda i u domovini.³⁴

Marulićevu »irsku vezu« dodatno ojačava podatak da se Thomas Messingham godinama dopisivao s Lukom Waddingom,³⁵ irskim franjevcem koji je velik dio svojega radnog vijeka proveo u Rimu, a koji je također poznao Marulićevo djelo: kao što je utvrdio Atanazije Matanić, Wadding u svojem pregledu sveopće franjevačke povijesti *Annales Minorum* među onima koji su pisali o životu sv. Franje navodi i našeg pisca, pozivajući se na 1. poglavlje V. knjige *Institucije*.³⁶

³³ *Institucija* III,4 (= sv. II, str. 417 / 83-84). Irskoga svetca Marulić spominje i u 7. poglavlju V. knjige, naslovljenu *De ratione resistendi diabolo*. Tu se govori o nekom Nikoli koji je sišao u Čistilište sv. Patrika u Irskoj te je zahvaljujući samo molitvi i zazivanju Kristova imena uspio nadvladati napasti zloduha (usp. *Institucija*, nav. izd., sv. III, str. 471 / 144-145). Riječ je očito o liku koji se kod Péreza de Montalvána (a zatim kod Calderóna) pojavljuje kao Ludovico Enio, a u tradiciji je poznat kao *Oenus miles* ili vitez Owen (javljaju se i oblici Oien, Owain, Egan, Egenius, Euenius, Enius); pod imenom Nikola našao ga je Marulić u jednom od svojih omiljenih izvora, *Zlatnoj legendi* Jakova Varaginskog (ovoga pak spominje i Rothe pod imenom *Jacobus Januensis [alias Genuensis]*).

³⁴ Do 1616. *Institucija* je na latinskom objavljena barem četrnaest puta (usp. B. J o - z i ć – B. L u č i n, n. dj. u bilj. 20).

³⁵ Usp. članak o Messinghamu u *Catholic Encyclopedia* (n. dj. u bilj. 30).

³⁶ Usp. Atanazije J. M a t a n i ć, »Marko Marulić u franjevačkoj historiografiji: jedna zanimljiva razmjena«, *CM X*, Split 2001, str. 213-222 (216-217).

Obnovimo li dakle put kojim je Marulićevo ime dospjelo do Calderóna, no sada ne hodeći više račjim korakom, nego kronološkim slijedom, uspostaviti ćemo niz: David Rothe – Thomas Messingham – Juan Pérez de Montalván – Pedro Calderón de la Barca. Na osnovi iznesenih činjenica zaključiti nam je da sâm spomen Marulićeva imena u raspravi Péreza de Montalvána i u završnim stihovima Calderónova *Čistilišta sv. Patrika* ne pruža dostatno uporište za tvrdnju da bi ijedan od njih Marulićevo djelo poznao izravno (kao što se moglo učiniti na prvi pogled). No sva četvorica pružaju dodatno svjedočanstvo o nazočnosti hrvatskoga pisca u europskoj književnoj kulturi 17. stoljeća, a tragovi koje smo iznijeli mogli bi poslužiti kao smjerokaz daljim istraživanjima. Jer, barem dva irska svećenika »na radu izvan domovine«, Wadding i Rothe, čitala su *Instituciju*, dok je treći, Messingham – koji se s prvim dopisivao a drugog čitao i ekscerpirao – u najmanju ruku znao za Marulića neizravno.³⁷ Te bi okolnosti trebale biti dostatnim poticajem za ispitivanje moguće recepcije »prvoga hrvatskog pisca svjetskoga glasa« i na njihovu matičnom tlu, »otoku svetaca« – koji je za marulologiju još uvijek *terra incognita*.

---

³⁷ Napominjem, napokon, da se pod imenom »don Felipe Osulevano Bearro« u popisu Péreza de Montalvána (br. [17]) krije Philip O'Sullivan Beare (oko 1590-1660), irski isusovac koji je od 1602. boravio u Španjolskoj. Godine 1621. objavio je u Lisabonu djelo *Historiae Catholicae Iberniae Compendium*, a godine 1629. u Madridu životopis sv. Patrika pod naslovom *Patritiana decas, siue libri decem, quibus de diui Patritij vita, Purgatorio, miraculis, rebusque gestis... accurate agitur*. U svjetlu iznesenih činjenica ne čini se neumjesnim pitanje: spominje li on u tim djelima (naročito u drugom) Marka Marulića?

Bratislav Lučin

NEW CONTRIBUTIONS TO THE RECEPTION OF *DE INSTITUTIONE*:
ALONSO DE VILLEGAS, PEDRO CALDERÓN DE LA BARCA
AND HIS SOURCES

The rich reception of Marulić's works in Spain in the 16th and 17th centuries can be seen in the translations, manuscripts and numerous specimens of books in public and private libraries. The gallery of writers, humanists, translators, churchmen, missionaries, saints, polymaths and bibliophiles whose names are associated with Marulić is truly impressive. This paper adds to the list three more Spaniards who mention Marulić in their works: Alonso de Villegas, Juan Pérez de Montalván and Pedro Calderón de la Barca. Research into the sources from which the latter two of these found out about the Split humanist takes us away from the Iberian peninsula as far as France, and even further, to Ireland.

1. Alonso de Villegas, reader and translator of *De institutione*

Alonso de Villegas (1534-1603) is the author of the several volume work *Flos Sanctorum*, a compilation of lives of the saints and other pious works. The fifth volume, which bears the title *Fructus Sanctorum y Quinta Parte de Flos Sanctorum* (Cuenca, 1594) contains about three thousand six hundred exemplary figures distributed among 78 chapters or *discursos*. Apart from the Biblical books, Villegas mentions as his sources a vast number of writers, from antiquity onwards, among whom the name of Marko Marulić appears with great frequency. He is mentioned in the very first chapter, and in the whole work (which amounts to almost 1000 printed pages) Villegas refers to Marulić a total of 292 times. Although he never mentions the title of the work on which he is drawing, he clearly must be using one of the editions of *De institutione bene uiuendi per exempla sanctorum*. In terms of frequency of reference to his Split predecessor, *Discurso 49: De martirio* is clearly in the lead (with 29 references to Book V of *De institutione*), then *10: De castidad* (23 citations of Book IV) and *59: De la oración* (18 references to Book II). In some of the chapters, however, the Split author is not referred to at all (there are a total of 35 such chapters).

With all the many resemblances between the two works, which are revealed by a comparison of the titles of the chapters, there are nevertheless certain differences. Thus Villegas, by contrast to Marulić, also considers certain pagan exemplary figures; while the Spaniard structures his work simply in alphabetical order of titles, Marulić instead follows the progress of the Christian from the discovery of faith in Books I and II to eschatological topics in Book VI. In Villegas' titles there is no trace of Marulić's polemical titles of Book II of *De institutione* (II, 6 *De fide unius Dei contra gentiles*; II, 7 *De fide Christi contra Iudeos*, and so on). Marulić's Book VI is totally dedicated to eschatological topics, which are practically absent in the Spanish work. However unrewarding it might be on this occasion to speculate why Villegas in some cases ignored his predecessor, we can make a good guess at it in the case of one chapter at least: this is the topic of lying, to

which Marulić devoted the celebrated IV, 4 *De ueritate colenda mendacioque fugiendo*, and the Spaniard his *Discurso 50: Del mentir*, in which he failed to refer at all to Marulić. It might be hypothesised that in this case the Spanish churchman did not personally agree with Marulić's views; however, his decision might have been influenced by the post-Trent reserve about this chapter and, in consequence, about the whole of *De institutione*.

In a more detailed comparison it is established that in several places Villegas not only mentions Marulić, but also paraphrases the place in the *De institutione*, and quite frequently straightforwardly translates it into Spanish. The quantity of Marulić text in *Fructus Sanctorum* allows us to see in Villegas the first translator of Marulić's prose into Spanish. The fragments of the *De institutione* printed in this work, that is, precede by some sixty years the complete Spanish text of the *Evangelistary* and the *Fifty Parables* that were printed in 1655 in Madrid by Bartolomé Fernández de Revenga.

2. The Hibernian-Iberian connection of Pedro Calderón de la Barca

It has not previously been noticed that the major author of the Spanish classical theatre, Pedro Calderón de la Barca (1600-1681), in his religious drama *St Patrick's Purgatory (El Purgatorio de San Patricio, 1628)* mentions the name of Marulić. In the final verses of the work, Calderón lists the writers who have referred to events that he treated in dramatic form: among them is the name of Marko Marulić. It is well known that the Spanish playwright did not probably directly know the works of all the writers that he mentions, drawing the material instead from the little booklet *Vida y Purgatorio de San Patricio* (Madrid 1627) of Juan Pérez de Montalván (or Montalbán, 1602-1638). In it Marulić's name is mentioned among the authorities witnessing to the existence of St Patrick's Purgatory.

The work of Pérez de Montalván is mostly a compilation drawn up according to the large work *Florilegium insulae sanctorum, seu Vitae et acta sanctorum Hiberniae* printed in Paris in 1624. The author of this is the Irish priest, Thomas Messingham, a member of the Irish College in Paris, and its president (rector) from 1621 on. This Irishman added to his work on Irish saints a disquisition on the Purgatory of St Patrick (*Tractatus de purgatorio Sancti Patricii Hibernorum apostoli*), which he composed as a collage of quotations, a kind of prose cento, of fragments from the works of other writers. The mention of Marulić's name can be found in the first chapter of the Messingham cento, entitled *De nomine, existentia et loco purgatorii*, in a fragment taken by Messingham from David Rothe (1573-1650), an Irishman who studied in the Irish College in Douai and at Salamanca University. The most important work of Rothe is his *Analecta sacra, noua et mira. De rebus Catholicorum in Hibernia pro fide, et religione gestis* in three volumes (1616-1619). Precisely whether Messingham drew his material from *Analecta sacra* or perhaps from Rothe's *Tractatus...de nominibus Hiberniae* (included in the *Florilegium*) would have to be determined by a direct inspection of Rothe's works.

The Marulić »Irish connection« is backed up by the item of information that Thomas Messingham was in correspondence with Lucas Wadding, an Irish

Franciscan, who spent a large part of his working life in Rome, who was also familiar with Marulić's *De institutione* (cf. the work of A. Matanić in *Colloquia Maruliana* X, pp. 216-217).

The mere mention of the name of Marulić in the treatise of Pérez da Montalván and in the final verses of Calderón's *St Patrick's Purgatory* does not give sufficient ground for supposing that either of them knew the work of Marulić at first hand. But the information given here could serve as a signpost for further research. For at least two Irish clerics working outside their homeland, Wadding and Rothe, had read *De institutione*, while a third, Messingham, at least, knew of Marulić indirectly. This circumstance should be sufficient inducement for investigating the possible reception of the »first world-renowned Croatian writer« on their native ground as well, on the island of the saints, which is for Marulić studies still *terra incognita*.